

גיליון מס' 9

ברכות נ"ח-ס"ד

ה' –י"א אדר, שבוע פרשת תצוה, תש"פ

ברכת מציב גבול אלמנה

(ברכות נח ע"ב)

את ברכת מציב גבול אלמנה מברכים כשרואים בתי ישראל ביישובן. ראשונים חלקו מה הכוונה של ברכה זו. למחלוקת זו השלכה בנוגע לברכת המצווה כיום כאן במדינת ישראל.

ברכות נח ע"ב

הרואה בתי ישראל - ביישובן אומר: ברוך מציב גבול אלמנה.
בחורבנן אומר: ברוך דיין אמת.

הרואה בתי עובדי כוכבים - ביישובן אומר: "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה" (משלי טו, כה),

בחורבנן אומר: "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע" (תהילים צד, א).

רש"י שם ד"ה ברוך

כגון ביישוב בית שני.

הרי"ף (ברכות מג ע"ב בדפי הרי"ף)

הרואה בתי כנסיות של ישראל ביישובן.

• ישוב יהודי בחוץ לארץ ובו בית כנסת. האם יש לברך ברכת מציב גבול אלמנה או

לא? נמק ט"פ רש"י וט"פ הרי"ף.

הרב יוסף קארו, בית יוסף אורח חיים סימן רכד, אותיות י-יא

והא דרואה בתי ישראל. נראה מדברי רש"י (נח:): דקאי אבית המקדש שכתב מציב גבול אלמנה כגון ביישוב בית שני. והרי"ף (מג:): כתב הרואה בתי כנסיות ישראל. וקשה דאם כן "בתי אומות העולם" דקתני היינו בתי עבודה זרה, והיכי קאמר שאומר "בית גאים יסח ה' ", דהא אמרינן דמברך [כשרואה מרקוליס]: "ברוך שנתן ארך אפים" (ברכות נז ע"ב), ודוחק לומר דתרווייהו בעי למימר קרא וברכתא והתם קתני ברכתא והכא קרא.

ומיהו אפשר שהרי"ף מפרש דבתי אומות העולם לא בתי עבודה זרה קאמר, דאהנהו מברך "שנתן ארך אפים". אלא בתי אומות העולם היינו בתים שמתכנסים בהם לדון בערכאות או להתיעץ ואהנהו אומר "בית גאים יסח ה' ", ובתי ישראל היינו בתי כנסיות ממש.

ויותר נראה לומר דבתי ישראל ביישובן היינו כשישראל מיושבים בלא שטן ולא פגע רע, והכי מוכח מדמייתי בגמרא בסמוך (נח:): עולא ורב חסדא הוו אזלי בארחה כי מטו אפיתחא דבי רב חנא בר חנילאי נגד רב חסדא ואיתנח וכו' עד מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהם של צדיקים שיחרבו וכו'. משמע דבתי ישראל בחורבנן דקתני היינו בתי עשירי

ישראל ובעלי צדקות. ואם כן בתי ישראל בישובן דקתני כי האי גוונא נמי הוא כלומר בתי עשירי ישראל בתוקפן ובגבורתן.

ומה שפירש רש"י "ברוך מציב גבול אלמנה - כגון בישוב בית שני" היינו לומר דאז שייך לומר מציב גבול אלמנה, וקודם שגלו בגלות בבל לא הוי מברכין הכי דלא הוה שייך לקרותם בשם אלמנה. ואפשר שאע"פ שישראל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות אין מברכין עליהם א"כ היו בארץ ישראל ובזמן הבית, ונראה שזו היתה כוונת רש"י ג"כ במה שכתב כגון בישוב בית שני.

- הסבר את קושיית הבית יוסף על דברי הרי"ף והתירוץ לקושייה. הצע תשובה אחרת לקושייה.

- סכם את פירוש רש"י ואת פירוש הרי"ף לפי דברי הבית יוסף.

מהרש"א חידושי אגדות מסכת ברכות דף נח עמוד ב

ברוך מציב כו'. פירש"י כגון בישוב בית שני עכ"ל. דקדק לפרש כן הכא משום דבחורבן בית ראשון נמשלו ישראל לאלמנה כמו שכתוב: "היתה כאלמנה" (איכה א, א). וכשנגאלו בבנין בית שני מקרי מציב גבול אלמנה דהיינו בנין בית המקדש. ולאפוקי בגלות השתא אין זה מקרי בתי ישראל בישובן, כיון דבית המקדש חרב לא שייך ביה "מציב גבול אלמנה", אבל בית גאים ודאי דשייך השתא.

- ע"פ המהרש"א, האם כיום יש לברך ברכה זו על יישוב חדש? נמק

הרב צבי יהודה קוק, עולת ראייה, עמ' תכב

פירש רש"י כגון ביישוב בית שני, ומבואר מדברי הבית יוסף דהיינו בארץ ישראל. והלשון "כגון ביישוב בית שני", מבואר שהוא לא בזמן בית שני, אלא ביישובם של ישראל כמו שהיה אז בשובם מהגולה, להצבת הגבול של ארץ ישראל שהיתה כאלמנה. ופירש הרי"ף שהוא על בתי כנסיות. יש לומר שהם כמו תשלומין לעיקר יישובם של ישראל שהוא בארץ ישראל, וכדאמר ר' יוחנן (ברכות ח ע"א) על דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא בבבל דהיינו הוא דאהני, להשלים את זכות אריכות ימים שהוא בארץ ישראל. והב"ח הגיה ברי"ף בהשמטת המילה "כנסיות" אלא ספרים אחרים "בתי ישראל ביישובן". ועיין בפרי מגדים שעיקרה של ברכה זו הוא בארץ ישראל ע"פ המבואר מדברי רש"י, וחוצ' ממנה הוא ספק ואינה בשם ומלכות.

- הסבר באיזה מקרה תהיה מחלוקת רש"י והרי"ף ע"פ דברי הרב צבי יהודה קוק.

הלכה למעשה

הרב מרדכי אליהו, שו"ת מאמר מרדכי כרך ג קדושת ארץ ישראל סימן ב

נפסק בשו"ע (או"ח סי' רכ"ד סעי' י') ע"פ הגמ' במס' ברכות (דף נ"ח ע"ב): "הרואה בתי ישראל בישובן אומר: ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם מציב גבול אלמנה". מובא בפוסקים (ראה ב"י שם ומ"ב שם ס"ק י"ד בשם הפרי מגדים) שהיום אינו מברך, מכיוון שכתוב ברי"ף (ברכות דף מ"ג ע"ב בדפי הרי"ף) שאין הכוונה לסתם בתים או סתם ערים. שהרי מהי חשיבותה של עיר שאין בה בתי כנסיות, בתי מדרשות וישיבות, כשרואים ערי יהודה בישובם, פירושו שרואים בתי כנסיות ובתי מדרשות ביופיים. ויש אומרים ערי יהודה או בתי ישראל בישובם, כגון בבית שני היינו בזמן הבית ולא בזמן הזה ולפיכך מברכים ברוך מציב גבול אלמנה בלי שם ומלכות.

הרב יששכר תמר, עלי תמר ברכות פרק ט

ונראה לי שהרואה שכונה חדשה של ישראל שנבנית בארץ ישראל יש לו לברך, ואף הרי"ף מודה בזה שהוא דומה לבתי כנסת שהוא מקום כנסת של רבים. והנה בגירסא שלפננו הגירסא "הרואה בתי ישראל" בלשון רבים אולם בכתב יד מינכן הגירסא "הרואה בית ישראל". ...ופשוט שהרואה בתי כנסיות או בתי ישראל בחורבן באירופא שלאחר חורבן ישראל וגויים יושבים בה שיש לו לברך "ברוך דיין אמת" ואותו הדין בהרואה בתי כנסת בספרד שחרבים מזמן הגירוש. אולם נראה לי שהרואה בתי כנסיות חרבות בארץ ישראל מתקופת האמוראים ואחריה, אין לו לברך אחרי שיכולים לבנותם באותו מקום. ... "הרואה בתי ישראל בישובן - אומר ברוך מציב גבול אלמנה". ופירש רש"י "בישובן כגון בישוב בית שני". ועיין בבית יוסף ובאחרונים שמספקא ליה אם צריך להיות בתים אלו דווקא בארץ ישראל ובזמן בית שני אבל בזמן הזה אפילו בארץ ישראל לא יברך, ומפני כן מסקי שיברך בלא שם ומלכות. ונראה לי פשוט שבזמננו שיש לנו מדינת ישראל אף שהבית אינו בנוי, דינו כבזמן בית שני שהעיקר בזה שיש שלטון ישראל. והבית יוסף כוון במה שאמר אבל בזמן הזה לא, מפני שבימיו בארץ ישראל היה שלטון הערבי מציק, וכן נראה מלשון רש"י כגון בישוב בית שני.

הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב חלק ד סימן ה

ברכת "ברוך מציב גבול אלמנה" בימינו

(לאחר שציין את פירושו השונים של הבית יוסף):

ומרן בשו"ע סתם דבריו ולא פירש לפסק הלכה מה דעתו. וכתב במשנה ברורה (סימן רכ"ד אות י"ד) כסיום דברי מרן הב"י, ומכאן נראה שדעת מרן היא שאין לברכה בחו"ל אלא בא"י דוקא. ואח"כ הביא סברת הרי"ף, שהכוונה לבתי - כנסת (וכפי שפירשה הב"ח) וסיים בדברי הא"ר שאין חילוק בין א"י לחו"ל לשיטה זאת שמדובר בבתי - כנסת.

נמצא שהמפרשים בתי כנסת מחזיקים בשיטה שגם בחו"ל. ולפי"ז כונת הברכה היא, ברוך מציב גבול אומה זאת שהיא עתה אלמנה, בזה שהרחיב גבולה בבתי - כנסת יפים ומהודרים. וטעם הדבר נראה לענ"ד משום שהם כעין "מקדש מעט" (עיין מגילה כ"ט א). אבל המפרשים בתי ישראל כפשוטם, לא ניתן לפרש סתם בתים שכן גם בתקופות האפילות ביותר בחיי עם ישראל גרו בסתם בתים, אלא הכונה בתים לפאר, שעצם קיומם מוכיח שישראל בשלוחה. אלא שאוי לה לאותה שלוחה כאשר היא בגלות, ובודאי שהיא שלוחה מדומה, לכן מפרשים שאין לברכה אלא בארץ - ישראל ובזמן הבית, כלומר תרתי, בארץ - ישראל, וגם תחת שלטון ישראל, ולא תחת שלטון זר, וזו כונת זמן הבית. ולפי זה כונת הברכה היא ברוך מציב גבול אומה זאת שהיתה אלמנה.

כאמור, זו דעת מרן ולכן לא היה מקום לברך ברכה זאת כלל עד הקמת מדינת ישראל, שאף אם נניח שניתן היה לבנות אותה תקופה של ראשית ההתישבות היהודית בא"י (עד הקמת המדינה) "כתתי ישראל בישובם", הרי שהיתה הארץ תחת שלטון זר.

אבל כאשר זכינו לשלטון ישראל בא"י, הרי ששלמו שני התנאים שלדעת מרן לפי שיטת רש"י ניתן לברך ברכה זאת. ומה שאויבינו מסביב עדיין מתנכלים לנו אין זה מעכב כלל. שדבר זה אין לו סוף עד שיבוא משיח צדקנו (ויתקיים בנו מקרא שכתוב, וכתתו חרבותם... לא ישא גוי אל גוי חרב). אבל בינתיים זיכנו ה' ואנו חיים בארצנו תחת שלטון ישראל, ועצם הישוב היהודי הוא "בתי ישראל בישובם" (ולא כמו שבא בשאלתכם "אם בזמן הבית אפשר לברך על בית יפה" וכו', וגם לא כסברת מי שכתב לחלק בין מקום שחרב ונבנה למקום שלא חרב וכו'), וניתן לברך ברכה זאת בשם ומלכות.

וכך כתבתי בקצרה בספר "מקור חיים השלם" (פרק צ"ה במבוא לסעיף ח'), אלא שלא ראיתי עצמי רשאי לפסוק הלכה בספר שנועד להמוני עם למעשה, בדבר שהוא חידוש. שכן בגלות לא בירכו אלא על בתי - כנסת ביפים והדרם (וכדברי המשנה ברורה). ואף גם זאת יש שחלקו וכתבו שאין לברך ברכה זאת בשם ומלכות בגין הספק הנופל ממחלוקת הראשונים. ויש כתבו שלא נהגו בברכה זאת מפני שינוי הפירושים וספק ברכות להקל (ערוך השולחן שם ועוד). ואם כן לברך ברכה זאת עתה אחרי הקמת מדינת ישראל הוא חידוש הלכתי גדול, ולא רציתי ליטול על עצמי אחריות פסיקה זאת, ובמקום גדולים אל תעמוד.

אבל כך קראתי פעם בעתון, שהגרצ"י קוק שליט"א בבקורו באחד הישובים החדשים ברוך מציב גבול אלמנה בשם ומלכות. וברור שלפי כל הנ"ל ודאי שנכון עשה.

מתוך כל הנ"ל נתבארו כל ספיקותיכם ושאלותיכם במכתב הנ"ל. פרט לשתי שאלותיכם האחרונות, לגבי מ"ש בהגמ"י שמברכים ברכה זאת כל שלשים יום וכו', וכן מה ששאלתם מה דינו של עולה חדש וכו', האם יברך על כל ישוב שיראה?

וכבר התיחסתי לשתי נקודות אלה בספרי "מקור חיים השלם" (שם), וכך כתבתי בסעיף ח': "הרואה בתי ישראל בישובם, יברך "ברוך מציב גבול אלמנה", ללא הזכרת שם ומלכות, ועיקר חיובה מוטל על תיירים הבאים ארצה ורואים אותה בבנינה, כי הדריס בה אינם חייבים לברכה, כדין כל ברכות הראיה שאין לברכם א"כ לא ראה שלשים יום. אלא שיתכן כל שהולך אדם ממקום מושבו למקום אחר, ורואה שם בתי ישראל בישובם יכול לברך ללא

שם ומלכות, ברוך מציב גבול אלמנה". ועיינו שם בהערות שכתבנו מקורת וטעמים לפרטי הלכה זאת.

בברכה וצפיה לגאולת ישראל השלימה.

הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה – ברכות

במשך שנות הגלות הקשה, כאשר הישוב היהודי בארץ היה מצוי בצרה, מצוקה והשפלה, לא נהגו לברך ברכה זו, מפני שקשה היה להגדיר את ישובם כיציב ולא היתה בו כל כך נחמה. וכשהתחילה ההתיישובות היהודית בארץ להתרחב, ביציאתם של בני הישוב הישן מחומות ירושלים ובעליית חובבי ציון, התחילו לברך ברכה זו על הישובים החדשים. כך מסופר על רבי שמואל סלנט שבירך על 'פתח תקווה', ועל רבי מרדכי גימפל יפה שבירך על 'יהוד'. והרי"ף כתב שדווקא הרואה בתי כנסת של ישראל מברך ברכה זו. ולכתחילה יש לחוש לשיטתו, ולהמתין מלברך עד שיראה את בית הכנסת שבישוב. אבל מי שראה ישוב בלא שראה את בית הכנסת שבו, רשאי לסמוך על דעת רוב הפוסקים ולברך (ר"ח, רש"י, רמב"ם ושו"ע רכד, י).

על פי תקנת חכמים יש לברך 'מציב גבול אלמנה' על כל ישוב יהודי בארץ ישראל שרואים בפעם הראשונה, ולאחר מכן, כל שלא ראהו שלושים יום, צריך לברך שוב (שו"ע רכד, י, ויג). אלא שלאחר שזכינו בחסדי ה' שכבר דורות ישנם חבלי ארץ מיושבים בערים וכפרים, נשכח מהם צער הגלות, והרואה את בתי ישראל שבהם אינו שם ליבו לישוב הארץ שנעשה על ידם. וכלל יסודי בברכות הראייה, שרק על דבר שיש חידוש בראייתו מברכים. לפיכך, בכל האזורים שכבר מיושבים כראוי בהמוני בית ישראל, אין מברכים על בתי ישראל. אבל בכל האזורים שעדיין לא מיושבים כראוי, שצריך עוד להתאמץ לקיים בהם את מצוות ישוב הארץ, כדי שתהיה בידינו ולא ביד אומה אחרת ולא שממה, הרואה שם ישוב, ואפילו הוא ותיק - יברך. ובכלל האזורים הללו: יהודה ושומרון, הגולן, הנגב, וחלק מן הגליל ועמק יזרעאל. ונראה שגם מי שאינו מתרגש מראיית הבתים - צריך לברך, שכל הרואה את הבתים שבמקומות הללו, רואה אותם בישובם, היינו בהיותם מיישבים את הארץ ומציבים את גבול האלמנה. ובפעם השנייה שיראה את אותו הישוב, אם יעברו שלושים יום ויתפעל מהיותם מיישבים את הארץ - יברך. ואם לא יתפעל - לא יברך, שכן למדנו שעל ראייה שגרתית לא תקנו חכמים את ברכות הראייה. ואם כשיבוא בשנית יראה שבנו בישוב עוד שכונה - יברך.

ובישובים חדשים שבאותם המקומות, מן הסתם ההתרגשות גדולה יותר, וכל שעברו שלושים יום אפשר לברך. ובמיוחד כאשר בנו שם בינתיים עוד בתים, שהרואה אותם צריך לברך. וכן נראה שבעת שחונכים בית חדש בישובים החדשים, צריכים לברך 'מציב גבול אלמנה'. ונראה שבירושלים, עיר קדשנו ותפארתנו, שעל חורבנה אנו מתאבלים ולבניינה אנו מתפללים, אף שהיא ותיקה ומיושבת במאות אלפי יהודים, נכון לברך על כל שכונה ושכונה שבונים בה. ואפילו על מספר בנינים חדשים אפשר לברך. שכן בניין ירושלים מבטא יותר

מכל את הצבת גבול האלמנה. אמנם גם בירושלים, מי שאינו שם לבו ואינו שמח בכך - לא יברך. וכן תושבי ירושלים וסביבתה שרגילים לראות בבניינה - לא יברכו. ומי שמסתפק בדינים הללו, יאמר את לשון הגמרא: "תנו רבנן: הרואה בתי ישראל בישובו, אומר - ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם מציב גבול אלמנה". ועל ידי כך לא יהיה בחשש ברכה לבטלה, שכן יש סוברים (יעב"ץ) שתוך כדי לימוד הגמרא מותר לומר ברכה שלימה, ומנגד יוצאים באמירה זו ידי חובת הברכה.

אמונה

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, הרחב דבר בראשית כד, כז

בפרק הרואה איתא מנא הני מילי? ויליף מהא שאמר יתרו "ברוך ה'". (שמות יח, י), וקשה אמאי לא למדו מאליעזר דקדים (בראשית כד, כז)? ויותר קשה הא דאיתא בסנהדרין (צד ע"א) ובמכילתא פ' יתרו, גנאי הוא למשה וכל ישראל שכולם לא אמרו ברוך ה' עד שבא יתרו, ואמאי לא למדו מאליעזר, ובלא ספק ידע משה כל סיפורי האבות כהווייתם. אלא הענין דברכה משמעו העיקרי אינו לשון הודיה בעלמא, אלא לשון תוספת השפעה למעלה כביכול... וכך יסד מלכו של עולם ית', דברכת האדם פועל למעלה, ... אבל זה אינו אלא בהליכות העולם ע"י הטבע, משא"כ אם בא בנס נגלה לשעה, ... ומשום הכי אין צריך תפלה להבא במקום שהישועה ברורה ומובטחת, ולא כמו בהמקום שהישועה באה ע"י הליכות הטבע. ... משום הכי אליעזר שבא לידו הענין בדרך נס נסתר בהשגחה פרטית לכן בירך, משא"כ יציאת מצרים שהיה בנס נגלה, משום הכי לא ברכו עד שבא יתרו ובירך גם על זה, ואם כן משמעות ברוך שם היינו הודיה ושבח. והיינו שהגיה רש"י וכן הוא בריש פרק הרואה (ברכות נד ע"א) מנלן דמברכינן אניסא", ולא אמר בכלל ברכת הודאה מנלן, אלא ודאי כל ברכת הודאה נפקא לן גם מאליעזר, ורק על הרואה מקום שנעשה נסים לישראל שזה אינו אלא בנס נגלה, משום הכי פריך מנלן דמברכינן.

הרב צבי יהודה קוק, שיחות - ויקרא עמ' 288-291

"תנו רבנן: הרואה בתי ישראל בישובו, אומר: ברוך מציב אלמנה". מה פירוש: "בתי ישראל בישובו"? בויליאמסבורג, בשטרסבורג? על כך נקבעה ברכה?! כמובן הכוונה היא לבתים בארץ ישראל, במקום ישוב הארץ. רש"י מפרש: כגון בישוב בית שני". מילים אלו שמפיעות קצת אור, הוכנסו גם לשולחן ערוך (או"ח סי' רכד, י). מצבנו העכשווי דומה לזה שהיה בזמן בית שני. אמנם אין לנו רוח הקדש כמו שהיה אז, אבל מבחינה כלכלית אנחנו במצב הרבה יותר טוב: בכמות היהודים, בריבונות מדינית וכו'. משמעות הביטוי "כגון בישוב בית שני" היא שיש סדר של גאולה - שהוא אינו ניסי כמו זה של יציאת מצרים. "יישוב" הוא ניגוד לשממה, קללת הגויים. מופיע הקץ המגולה, וקללת השממה נפסקת, הגבולות נחרבו ע"י

חורבנות ומלחמות. וכשחוזר המצב לקדמותו, מיתקן ומתייצב, אלמנה זו שגבולה נהרס חוזרת ומתייצבת. כלשון הפסוק במשלי: "ויצב גבול אלמנה".

הרי"ף מכניס מילה נוספת: "הרואה בתי כנסיות ישראל". איפה בארץ ישראל או בחוץ לארץ? אם רואים בית כנסת יפה ונהדר, לכאורה אין זה משנה אם הוא בארץ או בחו"ל. לכן יש ספקות אצל האחרונים לגבי ביטוי זה של הרי"ף. אמנם הברכה כתובה בעברית ברורה: מציב גבול אלמנה. אם הכוונה לבתי כנסת שבחוץ לארץ, על איזו אלמנה מדובר ועל איזה גבול? מה שייך לנו הגבול של מדינת הגויים, ומה נתייצב? פה בארץ ישראל הכל ברור: חזרו הגבולות ונתייצבו.

יש כמה שחששו לברך בגלל דברי הרי"ף. אבל נוסחתו של הרי"ף אינה מוזכרת ברש"י. גם הרמב"ם (הלכות ברכות י, י) מביא את לשון הגמרא בלי שום תוספת הערה, והשולחן ערוך מעתיק את דברי רש"י כלשונם. אם כן אפשר לסמוך על שלושת עמודי עולם אלה ולברך.

יש מצבים בהם פחד מברכה לבטלה נמשך מחסרון שלמות אמונה. ספקות בברכות – ספקות באמונה. "הודאי שמו כן תהילתו". מספר פעמים זכיתי להיות מוזמן ביישוב חדש לאסיפה או לחגיגה. לכתחילה היה ראוי לברך מיד משום הידור מצוה – מכל מקום התעכבתי קצת, מכיון שעל פי רוב מבקשים ממני לדבר, ואז ברכתי בקול רם וברבים, בשם ומלכות, בשביל הפרסומא, והודעתי שמי שרוצה יכול לצאת בברכתי.

...בלי מידה טוב של הכרת טובה אין מקום ליהדות, שסדר יומה מתחיל כל בוקר ב"מודה אני".